

kreeg op de God-wereld-verhouding in het neoplatonisme en de oude kerk. Hij vervolgt zijn historische studie van het analogiebegrip in de hoog-scholastiek en beschrijft de opname van de averroïstische inbreng in het overwegende neoplatonisch-augustinisch denken van de tijd. P. schetst de verdere ontwikkeling van het averroïstische analogiebegrip bij Albertus de Grote en Thomas van Aquino, en de thesis van de univociteit van het Zijn bij Duns Scotus. De studie eindigt met de behandeling van de analogiegedachte op weg van het laat-middeleeuwse platonisme naar de moderne filosofie. Zijn conclusie is duidelijk: de traditie van de leer van de analogie herinnert eraan dat het beste is, dat al onze voorstellingen omtrent God en zijn handelen met de mens 'analoog' blijven, terwijl zij zich corrigeert in het licht van de bijbelse uitspraken over de wijze waarop God zijn handelen en eigenschappen heeft bewezen en nog steeds bewijst. In een nawoord worden nog enkele afsluitende bemerkingen omtrent analogisch denken gemaakt vanuit hedendaags perspectief, waarin de auteur zijn actueel zicht ter sprake brengt. Wie nogmaals een cursus metafysica wil doorlopen, vindt in dit boek een heel interessant, ofschoon niet altijd gemakkelijk, historisch-theologisch overzicht tot op de dag van vandaag.

(Frans Peerlinck)

The Promise of Scriptural Reasoning, ed. D.F. Ford/C.C. Pecknold, Malden MA/Oxford, Blackwell, 2006; xii+216 blz., £ 19.99, ISBN 978-1-4051-4630-2.

'Scriptural Reasoning' is een theologische benadering die voortkomt uit de onderzoeks-samenwerking van theoloog D. Ford uit Cambridge en filosoof P. Ochs uit Charlottesville. De benadering bestaat erin de heilige teksten van christendom, jodendom en islam te lezen in groepen die samengesteld zijn uit mensen vanuit verschillende religieuze achtergronden. Het resultaat is, behalve een nieuwe theologische beweging, een neostructuralistisch paradigma voor de theologie, waarin exegese, dogmatiek en godsdienstwetenschap vanuit de sociale praktijk van het gezamenlijke lezen in een nieuwe verhouding met elkaar in verband worden gebracht. Ervaring leert dat de praktijk van *scriptural reasoning* intellectueel minder bevredigend is dan de studie van de theologische fundamenteën van deze praktijk. Die fundamenteën worden in dit boekje verwoord door zeer vooraanstaande (o.a. D. Ford, O. Davies, P. Ochs, D. Hardy, G. Flood) en enkele jonge veelbelovende theologen (o.a. B. Quash, S. Ticciati, N. Adams). F. beschrijft het concept 'interreligieuze wijsheid' en de relatie die deze beweging heeft met de verschillende religieuze tradities, de universaliteit en de samenleving. De act van de gezamenlijke schriftlezing wordt uiteengelegd in de termen 'beschrijven', 'lezen' en 'redeneren', die in de andere artikelen worden voorzien van kwalificaties en regels. Het geheel ontkomt echter hier en daar niet aan esoterie: soms in een al te uitvoerige bespreking van abstracte concepten, dan weer in een al te naïeve nadruk op vanzelfsprekendheden. Het boek sluit af met een essay van de onlangs overleden Daniel Hardy, die het publieke karakter benadrukt van heilige schriften en hun voortdurende roep om interpretatie en dialoog, en zo duidelijk maakt dat identiteit en heiligheid geen gegevenheden zijn, maar leerprocessen in respect en openheid.

(Stephan van Erp)

A.S. Jensen, *Theological Hermeneutics* (SCM Core Text), London, SCM Press, 2007; xiv+237 blz., £ 21.99, ISBN 978-0-334-02901-4.

Dit boek is geschreven als inleiding in de theologische hermeneutiek. J. volgt een klassieke betoeglijjn. Hij introduceert de lezer in de vraag waarom in een 'text-based field of study' als de theologie, een belangrijke plaats toekomt aan hermeneutiek, en wel als brug tussen de epistemologie en de methodologie van de theologie. De vraag hoe we de openbaring kunnen kennen en de vraag hoe we haar werkelijkheid in de wereld kunnen uitleggen en verstaan, vragen beide om een hermeneutisch bewustzijn en hermeneutisch georiënteerde theorievorming. Dat wat gekend wordt en de kenner zijn slechts in een door teksttradities bemiddelde circulaire relatie te benaderen. In de opvatting van J. is dit op een fundamentele wijze doordacht in het klassieke onderscheid tussen *verbum internum* en *verbum externum*. In de teksten schuilt een *logos* die door de lezer/luisteraar kan worden verstaan maar slechts in een interpretatie van de betekenis van de tekst ter sprake gebracht kan worden. In de lijn van Augustinus denkend, formuleert J. als zijn positie dat het *verbum internum* niet anders ter sprake kan gebracht worden in het *verbum externum* dan met verlies. Er is een onopgeefbare barrière tussen het niet-verbale, preconceptuele, ongesproken *verbum internum* (in de klassieke visie is dit de zwiggende innerlijke conversatie van de ziel met zichzelf) en het uitgesproken, tot formulering en tot gedachten gekomen *verbum externum*. In dit licht bespreekt J. de hele geschiedenis van de hermeneutiek,

oudheid, middeleeuwen, humanisme en verlichting, Schleiermacher, historicisme, existentialisme, tekentheorieën, kritische theorieën, postmoderne opvattingen. Dat gebeurt op een doorzichtige en evenwichtige manier, met veel aandacht voor continentale én voor Angelsaksische denkers. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een reeks suggesties voor 'further reading'.

(Toine van den Hoogen)

The Cambridge Companion to Atheism (The Cambr. Comp. to Phil.), ed. M. Martin, Cambridge, Cambridge University Press, 2007; xix+331 blz., £ 45.-, ISBN 978-0-521-60367-6.

De belangstelling voor atheïsme neemt wereldwijd snel toe. In Nederland, Duitsland, en in de Angelsaksische wereld voeren apologetische atheïsmeboeken de bestsellerlijsten aan. Deze *Cambridge Companion* is momenteel het beste overzichtswerk over filosofische argumenten voor atheïsme, en is argumentatief tegengif voor het naïeve werk van atheïstische alfamanntjes als R. Dawkins en S. Harris. De achttien essays in dit boek bestrijken de geschiedenis van atheïsme, van de oude Grieken tot nu, argumenten tegen een theïstische levensbeschouwing (inclusief argumenten tegen een direct verband tussen theïsme en moraal), en de consequenties van atheïsme voor de vrijheid van religie, feminisme, psychologie, postmodernisme, enzovoort. De meeste essays zijn voor niet-filosofen zeer goed leesbaar. Voor godsdienstfilosofen zal het uitgebreide deel over de argumenten tegen het theïsme (inclusief godsbewijzen) minder interessant zijn, omdat het voornamelijk de standaardargumenten betreft. Vrijwel alle essays zijn geschreven door atheïstische filosofen. Jammer is dat sommige filosofen niet met louter argumenten komen, maar retorische trucs gebruiken om een punt te maken (zoals o.a. in de essays van D. Dennett, D. Brink en A. Weisberger). Ook is er te weinig aandacht voor de link tussen evolutionaire argumenten en atheïsme. Het modderige essay van Dennett over dit onderwerp is onvoldoende als verheldering van veel hedendaagse atheïsme-discussies. S. Guthrie's sterke bijdrage over antropologische en neurowetenschappelijke verklaringen van religie maakt gelukkig iets goed. Inclusief uitgebreide index en bibliografieën, die atheïsten en gelovigen zullen verleiden tot verdere verdieping.

(Taede A. Smedes)

Theo-Anthropologie: Jörg Splett zu Ehren, Hg. H.L. Ollig, Würzburg, Echter Vlg., 2006; 113 blz., € 20,-, ISBN 3-429-02809-4.

In deze bundel opstellen ter ere van de godsdienstfilosoof en fundamentaaltheoloog Jörg Splett (Frankfurt en München) gaan zijn leerlingen constructief en kritisch in op het denken van hun leermeester. P. Hoffman vraagt naar de concreetheid van het theologisch denken, dat tegen de achtergrond van wijsgerig te bedenken transcendentale voorwaarden toch enkel concreet waar is voor zover God zichzelf laat kennen. G. Kruck concentreert zich rondom het begrip waarheid op Spletts poging de grondslagen van de metafysica te denken. T. Schmidt volgt datzelfde spoor in de richting van een antropologisch geprofileerd – met name rondom het *Wovon-her* van religieuze overtuigingen – wijsgerig spreken over God. O. Wiertz reflecteert met hulp van A. Plantinga over de mogelijkheid en het programma van een christelijke filosofie. J.M. Duque beschrijft hoe kunst in de moderne en de postmoderne tijd werkt als respectievelijk reductie en affirmatie van de veelheid; daartegenover plaatst hij de christelijke esthetiek waarin het lijden centraal staat. G. Beestermöller verzorgt een ethisch kader terzake een verbod op foltering, naar aanleiding van Abu Graib. J.H. Fehige verdedigt het rationalisme van Splett door een meer rationalistische en een meer empiristische benadering van het gedachte-experiment met elkaar te vergelijken. Het zijn stuk voor stuk onderwerpen die in het werk van Splett centraal staan, of daaraan te relateren zijn. Geen gemakkelijke literatuur, wel wijsgerig en fundamentaaltheologisch vakwerk.

(Frans Maas)

T. Voßhenrich, AnthroTheologie: Überlegungen zu einer Theologie die aus der Zeit ist, Paderborn, Schöningh, 2007; 376 blz., € 44,-, ISBN 978-3-506-76323-5.

In dit boek pleit V. voor een theologie die uitgaat van de mensen in hun tijd. Dit is ook de betekenis van de titel. V.'s fundamentele overtuiging is dat theologie nooit tijdloos mag zijn, maar steeds *uit* de tijd moet zijn en zich ook steeds *tot* de tijd moet richten. Na zijn inleiding en een hoofdstuk waarin hij theologie als contextueel typeert, biedt V. een analyse van de hedendaagse, postmoderne context (hoofdstuk 3). Hij typeert de postmoderniteit als geradicaliseerde en zelfkritische moderniteit en staat stil bij fenomenen als individualisering en globalisering. Hoofdstuk 4 gaat na welke de gevolgen van deze ontwikkelingen zijn voor de religie. Nadien richt de auteur zijn aandacht op het fenomeen ervaring. Achtereenvolgens komen het verlies